

Uit: *Het Parool*, 12 februari 1994

ANDREAS BURNIER

Vijftig jaar in de onderduik

Pauline Sinnema

Ze heeft net een lezingencyclus over haar boeken in Duisland afgerond, waar haar werk volop in vertaling is. Onder haar publiek ook volwassenen ‘van de andere kant van het hek’. Een gesprek met schrijfster Andreas Burnier over onderduikkinderen, de Joodse cultuur en haar generatie, waarvan ‘ongebruikelijk veel mensen buitengewoon geslaagd zijn’.

‘Vroeger vond ik alles wat ook maar verwees naar Joods, intens beangstigend. Ik zat in Amsterdam in een studentendispuut. Toen Judith Belinfante, nu directrice van het Joods Historisch Museum, daarvan ook lid werd, zorgde ik er altijd voor niet naast haar te komen staan, want dan zouden ze zien dat wij twee Joden waren. Alsof ik naast een blond meisje niet veel meer zou opvallen, dus het was nog dom ook. Maar die kronkel heeft er jaren ingezet, zonder dat ik me dat realiseerde.’

‘Ik weet nog hoe ik in de jaren zeventig in New York op straat werd aangesproken door een duidelijk Joodse familie die mij zag lopen en die vroeg of ik misschien een kosjer restaurant in de buurt wist. Mijn hart begon wild te bonzen in ik keek onmiddellijk om: *heeft de politie dit gehoord?* Totale paniek.’

‘In 1980 verbleef ik een jaar op het NIAS, een retraiteoord voor hoogleraren, waar ik schreef aan *De Droom der Rede*. Een Joodse hoogleraar sprak mij aan en zei: ‘Wat leuk, ook Joods’, of zoiets. Ik schijn die man ongelooflijk bits afgekat te hebben en heb geen woord meer met hem gewisseld want dat was een taboeonderwerp. Ik was nog steeds doodsbang om als Joods geïdentificeerd te worden.’

‘Een jaar geleden kwam ik hem weer tegen en was ik heel beminnelijk en aardig tegen hem, en toen heeft hij me dat verteld. Ik wist het niet eens meer. Ik meed alles dat ook maar enigszins in de richting kwam van jodendom, ik kon er ook niet beleefd over converseren. Totale gekte, al die jaren.’

‘Het merkwaardige is: in mijn literaire verhalen verschenen van tijd tot tijd toch Joodse flarden, maar altijd volstrekt onbewust en tot mijn eigen verbazing. Vanaf de bevrijding heb ik in de loop der jaren alle mogelijke sectoren van literatuur, filosofie en religie verkend, maar steeds met uitzondering van de Joodse: dat bleef een zorgvuldig wit gehouden plek.’

In de roman *Een Tevreden Lach* sluit de – christelijke – hoofdpersoon zich in Parijs aan bij de Action Juive, een geheim Joods leger. Burnier schrijft: *Zelfs judofielen namen het haar kwalijk; een idealistische dokter gaat uiteindelijk ook niet bij zwaar zieke patiënten in bed liggen.*

‘Ja, het boek zit vol van dit soort defensieve opmerkingen. Ik identificeerde mij voortdurend met de tegenpartij of in elk geval niet met de Joden; daar wilde ik niets mee te maken hebben. Je kunt dat tot je dood volhouden, en dat doen ook veel mensen. Maar ik ben heel erg blij dat ik nu eindelijk door een verwerkingsproces heen ben gegaan.’

‘Ik zat boordevol angsten waar ik mij absoluut niet van bewust was. Angst voor de Duitsers, nog steeds. Voor verraad. Niemand mocht merken dat ik Joods was want dat betekende de ondergang. Ik wist natuurlijk wel dat dat in de realiteit niet zo was, maar hoe diep die angst zat, daarvan was ik mij eigenlijk niet bewust. Dat gaf iets krampachtigs in mij dat nu voor het grootste deel weg is, denk ik.’

Dus eigenlijk vijftig jaar in de onderduik.

‘Ja, Dat bleek ook met de conferentie in de RAI in 1992 voor voormalige onderduikkinderen. Bij veel mensen van mijn generatie begon de verwerking pas later, als er wat tijd vrijkomt, als je niet meer zo volop door je werk wordt meegesleurd, en een beetje gedwongen wordt naar binnen te kijken.’

‘Eén van de dingen die bij de conferentie opvielen was bij voorbeeld dat van mijn generatie ongebruikelijk veel mensen buitengewoon maatschappelijk geslaagd zijn. Het wemelde van de professoren en de chirurgen. Statistisch een beetje overmatig. Dus al die mensen hebben heel hard gewerkt om iets anders eronder te houden en zijn eigenlijk vaak voor de problemen uitgehold, denk ik. En dan worden ze vijftig, of zestig, en dan gebeurt er soms nog iets. Ik denk tot hun voordeel. Dat lijkt me beter dan dat je er pas op je sterfbed aan toekomt.’

Elisabeth Keesing vertelde dat ze uit een Jappenkamp terugkwam en te horen kreeg: ‘Dan mag je van geluk spreken’.

‘En kinderen die ondergedoken waren, hadden al helemaal geen recht van spreken. Het is natuurlijk niet te vergelijken met een kampervaring. Maar het was wel heel shockerend. Ik

werd op mijn elfde jaar drie jaar lang alleen de onderduik ingestuurd en zwierf rond op zestien verschillende adressen: niet ongebruikelijk. Kinderen in die leeftijd gedroegen zich vaak waanzinnig aangepast bij hun onderduikgezinnen; zij waren de liefste, de braafste. Zelf was ik drie jaar lang nooit ziek; heel ongewoon voor een kind. Dat was ook een vorm van beleefdheid.'

'En daarna, toen die aangepaste pubers weer thuiskwamen, of eventueel in pleeggezinnen, werden het monsters. Al hun opgekropte agressie en wanhoop kwam toen los. Bij mij ook. Ik dacht dat dat mijn karakter was; maar het bleek voor mijn hele generatie onderduikkinderen te gelden.'

'De bevrijding was eigenlijk een moeilijke belevenis. Het was natuurlijk heerlijk dat het gebeurde, maar tegelijkertijd begon toen pas voor veel mensen de echte tragiek. Door de oorlog had je je nog heengeslagen, maar daarna kwam de realiteit pas binnen. In de eerste plaats dat het overgrote deel van je familie was vermoord, en kinderen die je van school kende. En een ander probleem was dat, voor zover mensen het hadden overleefd, de gezinnen zo ontwricht waren. Mensen hadden voortijdig gerouwd over familieleden die elders ondergedoken waren geweest, en gedacht: die komen toch niet terug. En dan ben je dus eigenlijk afgeschreven. Dat is net als een soldaat die ten strijde trekt en de ouders en de verloofde denken dat hij is omgekomen. Die moet niet ineens terugkomen, dan is het rouwproces als geweest.'

En een buitenwereld die ook na de oorlog onverschillig bleef?

'Ja. Het gold in de tweede helft van de jaren veertig als verstandig om niet op al die akelige problemen terug te komen. Dat was niet alleen maar kwaadaardigheid van mensen die daar geen zin in hadden of zich ergens voor schaamden of zo. Ze hadden het gevoel dat dat opvoedkundig het beste was. Je had kinderen die uit de jappenkampen waren gekomen, kinderen die uit de onderduik waren teruggekomen, kinderen die de hongerwinter hadden meegemaakt. Daar moest je verder niet in roeren; gewoon nu maar het leven hervatten en heel positief zijn.'

'Dus er werd echt nergens over gesproken. En zelf spraken wij ook nergens over. Mijn beste vriendin op school kwam uit een Jappenkamp, dat wist ik van haar. En zij wist dat ik ondergedoken was geweest. Wij hebben er nooit een woord over gewisseld, terwijl we verder van die puberale boezemvriendinnen waren die iedere komma tien keer met elkaar doorspraken. Maar hier hebben we het nooit over gehad. Een neiging om niet om te kijken, niet te vragen naar wat pijnlijk kan zijn voor de ander.'

‘Er zijn natuurlijk ook mensen geweest die al die oorlogsverhalen niet wilden horen. Of die zeiden: ‘Ja, maar ik heb op een fiets met houten banden moeten rijden’, of zo. Aan de andere kant moet ik zeggen dat ik de mensen die wel iets hebben gedaan, uitzonderlijk moedig vind. Want het is nogal gemakkelijk achteraf te zeggen dat de bevolking niet zo heldhaftig was, maar het was natuurlijk wel verschrikkelijk gevaarlijk.’

‘Je moet je toch afvragen... Stel dat er nu een minderheidsgroep hevig vervolgd gaat worden en je bent bij voorbeeld een moeder met drie kleine kinderen. Ga je dan je leven in de waagschaal stellen voor een onbekende? Ik durf er echt niet mijn hand voor in het vuur te steken dat ik zo heldhaftig zou zijn. Dus die mensen die het wel hebben gedaan, uit nobele motieven – want ook daar had je natuurlijk weer slechterikken onder – die vind ik heel bijzonder.’

‘De besten waren vaak heel simpele, recht-door-zeeë mensen. Gereformeerden en communisten die precies wisten wat goed en kwaad was. Doordat ze zo rechtlijnig dachten, waren ze ook dapperder dan de gemiddelde burger. De leukste, welvarendste, meest ontwikkelde en kunstzinnige mensen zijn over het algemeen niet het dapperst geweest in de oorlog.’

‘Ik ben zoals gezegd in zestien gezinnen ondergedoken geweest en vijftien daarvan waren of arbeiders of heel kleine middenstand. Alles wat daar sociaaleconomisch bovenuit kwam, en zeker de toplaag, de mensen met de grote villa’s, was in het algemeen niet aanspreekbaar.’

‘Een paar jaar geleden begon ik te dromen: dat was de eerste echte stap. De *Initialtraum* heet dat bij Jung. Ik droomde dat ik in een huis in Duitsland woon. De SS komt mij halen, ik kan nog weg, maar ik denk: nee, ik laat me pakken. Ik word op de trein gezet naar Auschwitz, maar ik rijd eerste klas, op rood fluweel, en achteruit, ook nogal symbolisch. In Auschwitz is er een klein rond pleintje in die droom, met een boekhandeltje, en een grote oprijlaan naar het kamp toe. En weer kan ik kiezen: ik kan teruggaan, ik kan die boekwinkel binnenstappen, of ik kan dat kamp ingaan. Ik zie mensen de oprijlaan naar het kamp oplopen, en ik weet wat dat voor consequenties heeft.’

‘En dan kies ik ervoor om mee die oprijlaan op te gaan. Dat was, in die droom, de overwinning van de angst. Ik kan vluchten, maar ik vlucht niet meer. Ik kan de boekhandel in, me er op een distantiërende manier mee verbinden door erover te lezen. Maar dat doe ik niet: ik ga achter die mensen aan.’

‘Eén van de volgende stapjes was de conferentie voor voormalige onderduikkinderen, zo’n anderhalf jaar geleden. Ik vond het heel erg zenuwslopend om erheen te gaan. Ik werd gebracht door mijn niet-Joodse vriendin, die mij afzette bij een gang die in verbouwing was,

een soort houten koker die naar de zaal toe liep. En ik had echt even het gevoel: zij mag eruit en ik moet erin. Weer bevangen door oorlogsangst. Maar het troostende was dat bleek dat alle deelnemers zo'n soort gevoel erbij hadden; dat ze allemaal met de gedachte liepen: er hoeft maar iets te gebeuren en ik ben weg. En daardoor ontstond er juist een heel goede sfeer. Ook dat heeft dus weer iets bijgedragen aan de innerlijke bevrijding. Maar als het de eerste stap was geweest, had ik het niet gedurfd. Ik weet ook van diverse mensen van mijn leeftijd dat die het niet hebben gedurfd, er toch te veel tegenop zagen.'

'Toen mijn vader overleed, was dat voor mij eigenlijk het laatste stapje. Hij was absoluut niet religieus Joods; niet dat hij er op mijn manier bang voor was, hij had gewoon niet speciaals meer met de religie. Maar het sprak wel vanzelf dat hij een Joodse begrafenis zou krijgen. Dus de rabbijn kwam erbij, Soetendorp in Den Haag, en zo werd ik geconfronteerd met de Joodse rituelen rond het sterfbed en de begrafenis. Dat heeft een buitengewoon diepe indruk op mij gemaakt. Ik zeg wel eens als grapje; je kunt zien dat ze drieduizend jaar de tijd hebben gehad om erover na te denken. Er zit erg veel psychologie in het ritueel; het was heel vertrouwd, heel erg goed zoals het ging. Terwijl de rouwrituelen in de westerse cultuur juist heel erg vervlakt zijn, vergrofd, is dit nog... Beter kan het niet, denk ik.'

'Een wake houden, dat sprak voor mij vanzelf, dat heb ik altijd wel gedaan. Maar bij voorbeeld die enorme traagheid tijdens en na een begrafenis, de vele herhalingen die er inzitten, de lange duur, dat is heel goed voor de rouwverwerking. De stoet staat op de begraafplaats bij voorbeeld om de paar maal stil; dan wordt er stilstaand verder gezongen en gebeden. Dat is een symbolische uiting van: we hebben geen haast om de dode ten grave te dragen. Van dat soort details wemelt het.'

'Vrij kort daarna ben ik lid geworden van de Liberaal Joodse Gemeente, want dat is wel een voorwaarde als je te zijner tijd zelf ook zo begraven wilt worden. Toen ik daar eenmaal was, bleek er veel meer te zijn dat mij heel erg beviel.'

'In de westerse cultuur heb je mensen die kritisch en rationeel zijn, en je hebt mensen die mystiek en bevlogen zijn. Maar een combinatie van die twee ben ik nooit tegengekomen, behalve nu in het jodendom. Daar spreekt het eigenlijk vanzelf dat je geleerd kunt zijn en analytisch kun nadenken, als ook tegelijkertijd devotieel en eventueel zelfs mystiek georiënteerd kunt zijn.'

'Er is een voortreffelijke afwisseling van heel plechtig en heel geladen en dan weer heel alledaags, met grappen, muziek of eten. Het evenwicht wordt altijd weer hersteld. Bij de jaarfeesten, bij de plechtige momenten in de dienst – altijd is er na het heel zware weer iets

dat het lichter maakt. En dat voelt als een soort thuiskomst: hier hoor ik bij, dit is het soort mentaliteit die ik ook heb, of zou willen hebben.’

‘Er is een sociale structuur die ik heel sympathiek vind: dat vrolijke, het toch altijd weer voor het leven kiezen. En niet dat vreselijk brave, heilige en zwaarwichtige dat je soms bij andere spirituele stromingen vindt; daar kan het soms zo ontzettend nobel worden. Dus ben ik de afgelopen tijd weer heel hard gaan leren en studeren om op mijn gevorderde leeftijd nog iets te weten te komen van het jodendom.’

‘De mengeling van religieuze gezindheid en toch heel levenslustige aardsheid, warmte, betrokkenheid, solidariteit, die vind je denk ik ook in de Surinaamse of de Turkse subcultuur. De doorsnee Nederlandse cultuur is toch... wat minder vrolijk.’

‘Er zijn tegenwoordig nogal wat mensen van buiten die Joods willen worden; vooral omdat er nog rituelen zijn. Die kun je in de kerken tegenwoordig blijkbaar moeilijk vinden en niet iedereen is gelukkig met sekten of oosterse stromingen. De rabbijnen zijn erg terughoudend, maar als de deuren wat wijder opengezet zouden worden, zou het waarschijnlijk volstromen.’

De schrijver Marcel Möring zei onlangs dat u een heel goeie rabbijn zou zijn.

‘Ik denk zelfs dat ik een tamelijk orthodoxe zou zijn. Maar ik ben daarvoor behoed doordat ik in een vrouwelijk lichaam ben geboren en voor vrouwen is daar nou niet zo... Bovendien, pastorale zorg zou niet mijn ambitie zijn, ik ben toch meer de studeerkamer-rabbijn en daarvoor hoeft je dan weer geen rabbijn te worden; je kunt studeren wat je wilt.’

Hoe is het sekse-fascistische gehalte, zoals u dat noemt, van de liberale Joden?

‘Heel laag. Er studeren voortdurend jonge vrouwelijke rabbijnen af die in Amerika ook benoemingen krijgen. In Europa is dat nog wat minder.’

Vrouwen zijn tijdens de dienst niet meer verbannen naar het balkon?

‘Welnee, die participeren volledig in de dienst. Anders zou ik er toch ook niet bij kunnen horen? Ik zou me nooit tegen het plafond laten plakken.’

‘Ik heb een kleine lezingentournee in Duitsland gehouden. Het Jongensuur is nu in het Duits uitgekomen; mijn debuutroman, Een Tevreden Lach wordt vertaald en verschijnt in het voorjaar, De Verschrikkingen van het Noorden, dat vroeger al eens in het Duits is uitgegeven, wordt waarschijnlijk opnieuw uitgebracht als pocket. En misschien komen er over enige tijd ook nog Duitse vertalingen van mijn wetenschappelijke boeken. Om dat een beetje te ondersteunen, is het dus wel aardig als je je daar laat zien.’

‘Maar ik vind het een heel zware opgave. Aan de hand van Het Jongensuur moet ik voor scholieren over de oorlog vertellen en dat is natuurlijk erg nuttig en dat vind ik ook niet lastig. Maar ik moet ook voor volwassenen praten. En bijna al die mensen die nu veertig zijn, blijken toch allemaal een vader of een grootvader te hebben die heel erg fout was. Zelf zijn ze dan van de weeromstuit altijd heel erg goed. Maar ze komen toch van de andere kant van het hek. Dus heb ik besloten dat het geld van deze lezingen naar een goed doel gaat; ik kan daar geen nieuwe winterjas of een bankstel voor kopen. Ik vind het toch een beetje bloedgeld.’